

ԱՏ հեռացայ իմ նիւթէս, փափաքելով պատմել, այս քանի մը էջերու մէջ, Բիւզանդիոյ գլխաւոր ցեղափոխութիւններէ մէկն, թէ ինչպէս իշխանութեան հասաւ այդ՝ զօրաւոր ցեղն, որ անյաշող կոիւններովն հանդերձ ընդդէմ Իտալիոյ Նորմանդացւոց և փոքր Ասիոյ թրքաց, և առաջին խաչակրաց պատճառած նեղութեանց, կայսրութիւնը բարձրացուցին ամբողջ ԺԲ դարուն մէջ, և հրէշաւոր Անդրոնիկոսի՝ ոճիրներովն միայն կորան, երեք աղէկ մահ տակարարող և ռազմագէտ կայսրներ տալով, Ալեքսիս, Յովհաննէս և Մանուէլ, որոց թագաւորութիւնը, ոչ առանց փառաց, հարիւր տարի տեւեց 1081 ապրիլէն մինչև 1185 սեպտեմբեր ամիսն: Այս ընդարձակ խառնաշրփութութիւնն՝ որ խաղաղութիւն և հանդարտութիւն տուաւ, ԺԱ դարուն Բիւզանդիոնի, ուժով կեդրոնացուցիչ կառավարութեամբ, որ Ե դարուն Հռովմայ պէս բաց դաշտ մը եղած էր ամէն տեսակ թեկնածուաց փառասիրութեանը, կին մը, դարձեալ կը

կրկնեմ, գլխաւոր թեյադրիչն եղած կ'երենայ: Տեսնալով թէ յաղթականն Ալեքսիս ինչ մեծ յարգութիւն ունէր իւր մերը, ինչ իշխանութիւն թողած էր անոր ձեռքն, դիւրաւ կը գուշակուի թէ ինչպիսի ազդեցութիւն ունեցած է այդ հուշակաւոր իշխանուհին, յաղթութենէ առաջ աւելի քան թէ վերջը: « Ալեքսիս կայսր պսակուեցաւ, իսահակ մեծ սեբաստոս անուեցաւ, մայրերնին ալ ամեն բան կը կարգադրէր »: Միտքան կը կըրկընեն ժամանակակից պատմագիրք:

Ասով հանդերձ, այս առաջին կոմունենեանը, ընտանեկան սէր և միութիւն աւելի ունեցած են, քան թէ Բիւզանդիոնի միւս թագաւորող ցեղերն: Երկուց եղբարց առաջին հոգն եղաւ, երթալ իրենց մայրը առնուլ և մեծ Պալատն բերել, Ալեքսիս այն ժամանակ երեսուն երեք տարուան էր: Իւր առջի կնոջմէն, Ռամանոս Առիւրտի աղջկանէն յաջորդութիւն ունեցած չէր, երկրորդն ալ գեղեցիկն Եռինէ Դուքաս, թէպէտ չորս տարիէ 'ի վեր ամուսնացած էր, ամուլ էր: Բոլոր կոմունենանք պատիւներով փառաւորուեցան: Իսահակ, ինչպէս ըսինք, մեծ սեբաստոս անուանեցաւ, տիտղոս մը՝ որ իրեն համար հնարուեցաւ: Ադրիանոս, երրորդ եղբայրը եղաւ նախա սեբաստոս, մեծապայծառ, Արեմոեան բանակաց մեծ ծառայ: Նիկիփոր՝ չորրորդը, սեբաստոս և նաւատորմի չրամանատար: Կոմունենանց երեք

1. Անդրոնիկոս Ա. Կոմենենոս, Ալեքսիսի Ա. թոռն, խառնակ կեանք մը ունէր և աքսորի մէջ էր, երբ Ալեքսիս Բ. կայսր եղաւ 11 տարուան: Անդրոնիկոս վաղեց Կ. Պոլսի եկաւ, և խնամակալ եղաւ, վերջն ալ զԱլեքսիսը սպանելով կայսր եղաւ: Իր բռնաւորութեամբ ատելի եղած, Իսահակ Անգեղոսէ աթոռէն վար առնուեցաւ, և չարաչար մահուամբ մեռաւ (1185): Սա վերջինն է Կոմենենանց ցեղին կայսերաց:

քայրերուն մէջ, իրենց ամենէն սիրելին Մարիամն, որուն այրն էր, Միքայէլ ճարճացին, համանուն հայազգի մեծ սերունդէն, եղաւ մեծ հանգերձապետ և գերսբառաստո, տոտղոս մը, գոր նոյնպէս նոր հնաւեցին 'ի նշան իրենց եղբայրական սիրոյն: Ալեքսիսի և իսահակայ քեռայրը, հռչակաւոր Մելիսացին ներումն ընդունեցաւ, և անոր տրուեցաւ Սելանիկ քաղաքը. իբր իրեն տուածին տաղաւթաձր, ուրիշ ժառանգական եկամուտներով, Պաշտօնական տարրորոշութեանց մէջ իր կարգն նախասերաստուէն վերջն էր և հասարակաց անուանակոչութեանց մէջ՝ երրորդ զինքն կը յիշէին: Երրորդ քայրերնին, Թէոդորա, իր ամուսնոյն կոտտանդին Դիողինէսի եղբորական անհուրընէ վերջն, վանք քաշուած ըլլալով՝ պատիւ մը ընդունեցաւ: Մինչդեռ յաղթականին ընտանիքն մեծամեծ պատիւներու հասան, բռնապետիկոյմնակցաց հարստութիւններն ալ օտար զինուորաց բաժնուեցան, որպէս զի աւարառութենէ ետ կենան, և քաղաքէն ալ ելնեն հեռանալ: Կայսերական պալատն մաս մաս բաժնեցին. մեծագոյն և գլխաւոր տեղուանքը կոմսենեանք ընակեցան, իսկ երկրորդական կողմերն Մարիամ կայսրուհոյն, իւր որդւոյն և բոլոր Դուքասեանց թողուցին:

Մարիամ Ալան, այրին երկուց կայսերաց, որք դեռ նայրէին կրօնաւորական զգեստուց տակ, օտարիկ դէմ դրաւ այս կարգադրութեանց, որ շատ փաստակար էր Դուքասեանց, և ուզեց իւր որդւոյն հետ պալատին գլխաւոր մէջ մասանցընակել. Բաւական հաւանական փաստերով ամբաստանեցին զինքն, որ երրորդ անգամ մ'ալ աթոռն ելնելու փորձ փորձած էր, չանայով Ալեքսիսի սիրուն վաստակի: Նոյն իսկ սկիզբն վարանում մը ունեցաւ Ալեքսիս Եւթնէի կայսրունի

պատկուելուն, բայց քիչ օրէն, կողմաս պատրիարքին ազդեցութեամբն պըսակման հանդէսն կատարուեցաւ:

Մարիամ տեսնալով բոլորովին իւր պարտութիւնն, վերջապէս յանձն առաւ Պալատէն ելնել, պայմանաւ որ իր տղան, Ժիրանի հագնի, կարմրաներկով ստորագրէ՝, արարողութեանց մէջ անունը անմիջապէս կայսերմէն վերջը յիշուի, և հանդիսի մէջ կայսեր ետեւէն քալէ: Ետքը խորխոր իշխանունհին Մանկանց՝ վանքն հանդիսիւ գնաց, որ իւր բնիկ ստացուածքն էր, և հոն մայրապետական քօղն գրաւ:

Այս նոր թագաւորական ցեղին հաստատութեան սկիզբն, ամեն խրնդրոյ մէջ Աննա կոմսենոսի հօգօր ազդեցութիւնն կ'երևնայ: Իրականապէս ալ այդ ետանդուն կլինէ եղաւ, որ կարգէ գտար քաղաքագիտութեամբ օժտեալ, ամեն ձեռնարկութեանց կարգադրիչն էր: Ինքն էր որ կողմաս պատրիարքին հրաժարումը պահանջեց, կասկածելով որ վերջն՝ Դուքասեանց նորէն կոմսակցութիւն կ'ընէր: Ինքն իր կայսր որդւոյն ամենամանր ձեռնարկութեանց ալ թելադրիչն էր. և մինչև սահման մը անոր սրտին մէջ՝ կարգաւորութեան և արդարութեան սէր մուցուց: Թագութեանէ վերջն ուլեր էր աշխարհէս քաշուիլ: Տղաքը միաքը փոխեցին այնպիսի պատշաճ և զգուշաւոր կերպով իրեն հետ խորհրդակցելով, որ սկսաւ համե առնուլ հասարակաց գործոց, և քիչ ժամանակէն գրեթէ միայնակ կառավարեց: Ալեքսիս, կայ-

1. Կարմրաներկ ստորագրութիւնն թագաւորաց յայն իրաւունք էր, ինչպէս Լեւոնի (Ռուբինեան) ստորագրութիւնք կը հաւատեն:

2. Մանկանց վանքն Ոսկեղնոյն սկիզբն հիմնական Սիրէնիին և Կիւլհանէի մէջ տեղաւանքը կ'իյնար, ուսկից երկաթուղին կ'անցնի, և վանքին հետքն ալ մնացած չէ:

սրութեան առջի տարիներն միակերպ
զբաղած ըլլալով Ռոբերտ Կիսկայի և
Քոչմոնդի Նորմանդացոյ հետ, և
Փոքր Ախոյ Թորքաց հետ պատերազ-
մերու, կառավարութեան բոլոր ծան-
չութիւնը մօրը վերայ թողուց :

Ոսկեկնիք հրովարտակին օրինակը,
որով Ալեքսիս Աննա Դալասսէնի կու-
տար լիակատար իշխանութիւն, և կը
հրամայէր ամենուն, որ եղբարց բացա-
կայութեան ատեն՝ մօրը հնազանդին,
մեզի հասցուց իւր հոշակաւոր թու-
ռը, իր մաժուհի համանուն Աննա : Ա-
լեքսիս այն հրովարտակին մէջ, սըր-
տաշարժ բացատրութեամբ, կը յայտ-
նէ որ իւր մօրը իմաստութեան պար-
տաւոր էր իւր բոլոր յաղթութիւն-
ներն, և անոր ձեռքն կը յանձնէր
ամեն հասարակաց և առանձնական
գործերն, իրաւունք անուանելու պաշ-
տօնեաներն և՛ ատենակալներն, զա-
նոնք պաշտօնանկ ընելն, պակսեցնել
և աւելցնել հարկերն, պարտաւորէ
զամենքն, մեծերն և պզտիկներն, ան-
միջապէս հնազանդել իշխանուհոյն,
առանց ըննադատութեան, նոյն իսկ
ի բերանոյ հրամաններն որք առօրին
անդառնալի սեպուին : Այդ անխնայ
միտքն ամեն բանի կը հասնէր,
խնամակալուհոյն ամեն ժամերն սքան-
չելի կերպով կարգադրուած էին :
Բիւզանդացի ամեն իշխանուհեաց
պէս ջերմեռանդ էր, զիշերուան մէկ
մասն աղօթքով կ'անցընէր, արշա-
լուսին կ'ելնէր, հրամանագիրներն
գրել տալու, պաշտօնատեսարբը ըն-
դունելու : Կոքը ներկայ կը գտնուէր
ժամատացութեանց և պատարագի Մ-
թեկղի մատրան մէջ, որ իւր առան-
ձին պայատին մերձաւոր էր, և զոր
Մոնոմախոս շինել տուած էր Սըլէ-
րէնի յիշատակին համար : Այս չէքին
արտաքին տեսքն վանքի կը նմանէր,
ուր եկեղեցականաց անպաճոյճ կե-
րակրոյն ինքն միայն սեղանակից կը
գտնուէր : Օրուան մնացած ժամա-

նակն հասարակաց գործովք կ'զբաղէր :
Այսպիսի դը էր այդ իշխանուհին,
որ Ալեքսիս Կոմնենոսի կայսրութեան
հոգին էր, քանի որ իշխանութեան
մէջն մնաց : Իր պակասութիւնն էր
տիրապետական կերպն, ոչ ճկլի գի-
տէր, ոչ կեղծել, և ոչ քաղցրութեամբ
շահիլ : Չկրցաւ նոյն իսկ իր որդւոյն
անձնասիրութիւնն ճարտարութեամբ
գործածել, և երբեմն անոր հետ իբր
հպատակի հետ կը վարուէր : այնչափ
որ Ալեքսիս սկսաւ զայրանալ, և իւր
մօրը իշխանութեան վերայ նախան-
ձիլ : Աննա զայդ անդրադառնալով,
և իր հպարտութիւնը չհանդուրժելով
այդպէս իշխանութիւնը պահել, իր
մէկ շինած վանքը քաշուեցաւ : Սուրբի
մը պէս կը պատուէին հոն, պատուով
ապրեցաւ և խոր ծերութեան մէջ
մեռաւ : Բիւզանդական կայսրութեան
կանանց մէջ թերեւ բարձրագոյն աե-
ղին ունի : աւելի մեծ քաղաքագէտ
քան զԵսինէ, աւելի բարձր մտօք,
աւելի ազնուական և ազատ յայտարհէ :
Իր ջերմեռանդութիւնն խիստ էր,
բայց ի սրտէ : Իր որդւոյն բանակն
մայրաքաղաքն մտած ատեն, սար-
ոսափելի կերպով պղծած էր եկեղեցի-
ներն, և այն՝ ուսագ հինգչաբիթի օրն :
Աննա Դալասսէնի ինդրանօք եպիս-
կոպոսաց և գլխաւոր եկեղեցականաց
ժողովքն հրամայեց քառասուն օր հա-
սարակաց ապաշխարութիւն մը : այս
միջոցին կայսրն, մայրն, ամբողջ
կայսրական ընտանիքն, արեւելիքը,
և ամէն անոնք որ կերպով մը մաս
ունեցած էին այդ սրբապղծութեան,
գետնի վերայ պառկեցան, կանայք
ալ մասնակից եղան իրենց ամուսնաց
ապաշխարութեանը : Կարգէ դուրս
տեսարան մը եղաւ այդ փայլուն բազ-
մութեան խիստ ապաշխարանաց կըր-
թութիւնը : Ամենէն նշանաւորն եղաւ
Ալեքսիս իր զգետորին տակէն խա-
րաղն հագած՝ լոկ հողի վերայ կը պառ-
կէր, քար մ'ալ գլխի բարձ ըրած :

Բաղդիւ բիւզանդական կնիքներու մէջ որոնց ետեւէ են հնախոյզք փընտեկու, և երբեմն երբեմն Միշին գարու ն. պոլսոյ գետինն մէջ կը գտնուին, ձեռք ինկած է Աննա Դաւաթենի կնիքն: Աւալին գտնուածն Սոթլէն—Դորինեի հրատարակեց. երկրորդ մը գտաւ Մորգման բիւզանդական հնութեանց գիտուն և անխոնջ խուզարկուն: Այս երկու սակաւագիւտ կնիքներու վրայի արձանագրութիւնք ըստ ամենայնի կը հաստատեն Աննա Դաւաթենի թուանը պատմածներն, իր մամուն, Ա-

լիքսիսի արքունեաց մէջ ունեցած իշխանութեան և ազգեցութեան վերայ: Աննա, այս կնիքներուն վրայ անուանած է « Աննա առաջին, մայր ինքնակալի »: այս կնիքով կը զմեռէր իր հրամանագիրներն, Սլէրենէի պալատան մէջ, մինչդեռ իր որդին կը պատեւրազմէր նորմանդացի ասպետաց ղէմ լիւրիկէի և Եպիւրոսի սահմանաց վերայ: Ըստ Բիւզանդական սովորութեան, ամեն նշանաւոր անձանց պէս Աննա ալ իր հօրը անունը մականուն կը գործածէր, և իր կնիքներուն վերայ կոմնենեանց անունը չլիւրիւր: Շարայարեյի

ՍՈՂՈՄՈՆ ԿԵՍԱՐ ՄԱԼԱՆ

Նոյեմբերի 25ին մեռաւ 'ի Բոռնութ (Անգղիա), Սոլոմոն Կեսար Մալան, բողոքական աստուածաբանութեան վարդապետն, որ Կեսար Մալան բժշկին որդին էր, ծնած էր 'ի Գինեսիւրա 22 ապրիլ 1812 և իւր մանկութեան ժամանակ Վանդէօլը (Գաղղիա) կը բնակէր: Երիտասարդ հասակէն եբրայեցերէն և սանսկրիտ լեզուներն սորուեցաւ: 1833ին Անգղիա անցաւ և Օքսփորդի Սուրբ—Էտմունտ Հայլ համալսարանն մտաւ, բաժմ'ալ անգղիերէն չհասկընալով: անոր համար քննութիւն տալու ժամանակ խնդրեց որ իւր գրաւոր քննութիւններն տայ գաղղիերէն, գերմաներէն, սպանիական, իտալիերէն, լատիններէն կամ յունարէն լեզուներէն մէկով, բայց ընդունելի չեղաւ: Հարկադրեցաւ անգղիերէնն ալ սորուիլ, և քննութիւններն տալով, համալսարանին աստիճանն ընդունելէն վերջը, Մալան Եպիւրոսի եպիսկոպոսական դը-

պրոցին (Bishop's College) վարժապետ անուանեցաւ: Բայց Հնդկաստանի օդոյն չկարենալով վարժիլ, 1840ին Անգղիա գարձաւ, և հոն՝ 1843ին Պէլիեօլ դպրոցին անդամ անուանեցաւ և այլեայլ տեղուանք բողոքական քարոզութիւն և ժողովրդապետութիւն ըրաւ: 1880ին Էտեմբուրգի համալսարանն վարդապետ աստուածաբանութեան անուանեց զինքն:

Մալան անուանի լեզուագէտ մ'էր, և միանգամայն շատ տեղեակ բնական պատմութեան թռչնոց հաւկիթներու հաւաքմունք մը ունէր, զոր Էքզըգէրի թանգարանին ընծայած էր, որ և Անգղիոյ ամենէն անուանի հաւաքածոյից կարգն է: Նշանաւոր պատկերահան մ'ալ էր, իր նկարած Պաղեստինու տեսարաններն արուեստահանդիսի մէջ շատ ընդունելութիւն գտած էր:

Իբր արեւելագէտ, իր հմտութիւնն և գրութիւններն շատ նշանաւոր են: